

The Relationship between Variant Readings and the Rhetorical Inimitability (*I'jāz Bayānī*) of Selected Verses from Sūrat al-Kahf

Soheila Pirouzfard¹ and Sadegh Ghasemzadeh²

1. Associate Professor of Theology Faculty, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, Email: spirouzfard@um.ac.ir
2. Corresponding Author, Master's student of the Faculty of Theology, Ferdowsi University of Mashhad, Iran, Email: ghasemzadeh,sadegh@mail.um.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

1 September 2025

Received in revised form:

7 November 2025

Accepted:

9 December 2025

Available online:

31 December 2025

Keywords:

Variant readings;

Rhetorical

inimitability;

Sūrat al-Kahf;

Reading of 'Āṣim;

Qur'ānic rhetoric;

Farsh al-ḥurūf.

ABSTRACT

Objective: This study investigates the impact of Qur'ānic variant readings (*ikhṭilāf al-qirā'āt*) on the rhetorical and stylistic inimitability (*i'jāz bayānī*) of the Qur'ān, with particular focus on five selected verses from Quran, Sūrat al-Kahf (18:17, 25, 36, 44, and 47). Special emphasis is placed on the reading of 'Āṣim (*riwāyat Hafṣ*). The principal research problem concerns how variant readings influence the semantic and rhetorical subtleties of these verses and whether the reading of 'Āṣim demonstrates superior coherence and preservation of the Qur'ān's rhetorical inimitability.

Method: The study adopts a qualitative descriptive-analytical approach, drawing upon authoritative sources in Qur'ānic sciences, *qirā'āt*, and *tafsīr*. All instances of variant readings in Sūrat al-Kahf constitute the research population, from which five verses were purposively selected due to their rhetorically significant variations. Data were collected through comparative analysis of the Seven Readings as documented in classical works such as *al-Sab'ah fī al-Qirā'āt* by Ibn Mujāhid and *al-Taysīr fī al-Qirā'āt al-Sab'* by Abu Amr al-Dāni, alongside rhetorical exegeses including *al-Kashshāf* by Al-Zamakhsharī and *Rūḥ al-Ma'ānī* by Mahmud al-Aluṣī.

Findings: Analysis of the five selected verses reveals that certain variants exert meaningful rhetorical effects:

18:17 (*tazāwaru* / *tazzāwaru* / *tazwaru*): The reading of 'Āṣim (*tazāwaru*) depicts the sun's movement as gentle and natural, harmonizing with the miraculous yet orderly preservation of the Companions of the Cave; 18:25 (*thalātha mi'atīn* / *thalātha mi'ati sinīn*): The *tanwīn* form (*mi'atin*) is syntactically standard and rhetorically clearer.

18:36 (*minhā* / *minhumā*): The singular pronoun (*minhā*) coheres fully with the antecedent *jannatāhu* in the previous verse, avoiding ambiguity; 18:44 (*al-walāyah* / *al-wilāyah*; *al-ḥaqqi* / *al-ḥaqqu*): The reading of 'Āṣim (*al-walāyatu li-llāhi al-ḥaqqi*) underscores God's rightful spiritual authority grounded in truth; 18:47 (*nusayyiru* / *tusayyaru*): The first-person plural active form (*nusayyiru*) emphasizes God's direct agency and absolute power in setting the mountains in motion.

Conclusion: The reading of 'Āṣim demonstrates greater rhetorical coherence and semantic clarity in conveying the Qur'ān's stylistic inimitability. Excessive emphasis on multiple variants—particularly within the domain of *farsh al-hurūf*—without due regard for rhetorical consequences may introduce ambiguity and diminish the impact of the Qur'ān's expressive miracle. Prioritizing the reading of 'Āṣim as a primary standard for recitation and interpretation is therefore presented as the most effective means of safeguarding the Qur'ān's rhetorical authenticity.

Cite this article: Pirouzfard, S.; & Ghasemzadeh, S. (2025). The Relationship between Variant Readings and the Rhetorical Inimitability (*I'jāz Bayānī*) of Selected Verses from Sūrat al-Kahf. *Studies of Quran Reading*, 13 (24), 225-248. <https://doi.org/10.22034/qer.2025.13976.1187>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qer.2025.13976.1187>

Introduction

Variant Qur'ānic readings (*ikhṭilāf al-qirā'āt*) have occupied a central position in Qur'ānic studies since the earliest centuries of Islam. These variations stem from dialectal diversity, the absence of diacritical marks in the early *rasm*, and multiple oral transmissions. They are generally classified into two categories:

Uṣūl al-qirā'ah (systematic phonetic principles such as assimilation, elongation, and shortening), and

Farsh al-ḥurūf (lexical variations in specific words).

While many differences do not alter meaning, others significantly affect semantic nuance and rhetorical structure. At the same time, the rhetorical inimitability (*i'jāz bayānī*) of the Quran is grounded in its eloquence, coherence, and structural harmony.

The fundamental question addressed here is: To what extent do variant readings affect the Qur'ān's rhetorical miracle, and which reading best preserves its stylistic coherence? Despite numerous studies on variant readings and their theological implications, no independent study has examined their impact on rhetorical inimitability in Sūrat al-Kahf with particular emphasis on the reading of 'Āṣim. This research seeks to fill that gap.

Methodology

This qualitative foundational study applies a descriptive-analytical approach. The research population includes all instances of variant readings in Sūrat al-Kahf, from which five rhetorically significant cases were purposively selected (18:17, 25, 36, 44, 47).

Data collection involved three categories of primary sources:

Qirā'āt manuals: including works of Ibn Mujahid, Abu Amr al-Dani, and Ibn al-Jazari.

Rhetorical-literary tafsīr: such as those of Al-Zamakhshari, Mahmud al-Alusi, and Abū Ḥayyān al-Andalusī.

Lexicographical works: including *Mufradāt Alfāz al-Qur'ān* by al-Rāghib al-Iṣfahānī and *Maqāyīs al-Lughah* by Ibn Fāris.

Each verse was analyzed by:

- (1) documenting the variant forms,
- (2) examining their semantic and rhetorical implications, and
- (3) comparatively evaluating their coherence within the broader textual context.

Findings

Analysis of the five selected verses of Sūrat al-Kahf revealed the following:

1. Verse 18:17

The reading *tazāwaru* (‘Āṣim, Ḥamzah, al-Kisā’ī) conveys a gentle, gradual deviation of the sun, preserving natural order while subtly indicating divine protection. By contrast, *tazzāwaru* intensifies the motion, and *tazwaru* suggests contraction or sharp deflection. The former better aligns with the narrative’s balanced miraculous tone.

2. Verse 18:25

The nominative construction with *tanwīn* (*thalātha mi’atin*) reflects common Arabic syntactic usage and offers clearer rhetorical flow than the *idāfah* construction.

3. Verse 18:36

The singular pronoun (*minhā*) maintains referential cohesion with *jannatahu*, ensuring semantic unity, whereas the dual (*minhumā*) introduces potential contextual ambiguity.

4. Verse 18:44

The reading *al-walāyatu li-llāhi al-ḥaqqi* (‘Āṣim) emphasizes God’s legitimate and intrinsic authority, with *al-ḥaqqi* functioning adjectivally to reinforce divine truth. Alternative vocalizations shift the nuance toward administrative authority or alter syntactic emphasis.

5. Verse 18:47

The active form *musayyiru* foregrounds divine agency and omnipotence, enhancing rhetorical vividness compared to the passive *tusayyaru*, which suppresses explicit agency.

Discussion and Conclusion

The findings demonstrate that variant readings—particularly within *farsh al-ḥurūf*—can significantly affect the rhetorical architecture of Qur’ānic discourse. In all five examined cases, the reading of ‘Āṣim (riwāyat Ḥafṣ) exhibited superior alignment with semantic coherence, rhetorical harmony, and expressive clarity.

While variant readings constitute a legitimate dimension of Qur’ānic transmission, indiscriminate or excessive deployment—especially in contemporary recitational culture—may generate semantic ambiguity and potentially obscure the Qur’ān’s rhetorical miracle. A disciplined focus on the reading of ‘Āṣim as a normative benchmark for recitation and interpretation

is therefore recommended to preserve the Qur'ān's expressive integrity and facilitate clearer transmission of its divine message.

This study thus contributes to Qur'ānic scholarship by linking *qirā'āt* analysis directly to rhetorical theory and by proposing a principled evaluative framework grounded in *i'jāz bayānī*.

رابطه اختلاف قرائات با اعجاز بیانی در آیات منتخب سوره کهف

سهیلا پیروزفر^۱ و صادق قاسم‌زاده^۲ ✉

۱. دانشیار دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، رایانامه: spirouzfard@um.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، دانشجوی کارشناسی ارشد دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، رایانامه: ghasemzadeh.sadegh@mail.um.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش با هدف بررسی تأثیر اختلاف قرائات قرآن کریم بر اعجاز بیانی و بلاغی آن، با تمرکز بر پنج آیه منتخب از سوره کهف و با تأکید ویژه بر قرائت عاصم انجام شده است. مسئله اصلی تحقیق، تحلیل چگونگی تأثیرگذاری اختلاف قرائات بر ظرافت‌های معنایی و بلاغی آیات و تبیین دلایل برتری قرائت عاصم در حفظ انسجام و اعجاز بیانی قرآن است.
روش: این مطالعه با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع معتبر علوم قرآنی، قرائات و تفسیر انجام شده است. جامعه تحقیق شامل تمامی موارد اختلاف قرائت در سوره کهف است که از این میان، پنج آیه (۱۷، ۲۵، ۳۶، ۴۴ و ۴۷) به عنوان نمونه هدفمند انتخاب شده‌اند. داده‌ها از طریق بررسی تطبیقی قرائات سبعة در کتب معتبر قرائات (مانند کتاب السبعة ابن مجاهد و التیسیر دانی) و تحلیل تفاسیر بلاغی (چون الکشاف زمخشری و روح المعانی آلوسی) گردآوری و تحلیل شده‌اند.
یافته‌ها: تحلیل پنج آیه منتخب نشان داد که اختلاف قرائات در موارد زیر تأثیر بلاغی معناداری دارد:

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۰ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۶ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۱ دی ۱۴۰۴

- آیه ۱۷ (تَرَاوُزُ / تَرَاوُزُ / تَرَاوُزُ): قرائت عاصم (تَرَاوُزُ) با تصویر حرکت آرام و طبیعی خورشید، هماهنگی بیشتری با فضای معجزه‌آسای داستان اصحاب کهف دارد؛ - آیه ۲۵ (ثَلَاثَ مِائَةٍ / ثَلَاثَ مِائَةٍ): قرائت با تئوین (مِائَةٍ) از نظر نحوی رایج‌تر و از نظر بلاغی شفاف‌تر است؛ - آیه ۳۶ (مِنْهَا / مِنْهَا): قرائت مفرد (مِنْهَا) با ضمیر «جَنَّتَهُ» در آیه قبل هماهنگی کامل دارد و از ابهام جلوگیری می‌کند؛ - آیه ۴۴ (الْوَالِيَةَ / الْوَالِيَةَ و الْحَقُّ / الْحَقُّ): قرائت عاصم (الْوَالِيَةَ لِلَّهِ الْحَقُّ) بر سرپرستی دینی خداوند بر اساس حق تأکید می‌کند؛ - آیه ۴۷ (تُسَيِّرُ / تُسَيِّرُ): قرائت عاصم با صیغه متکلم مع الغیر، بر نقش مستقیم و قدرت مطلق خداوند در به حرکت درآوردن کوه‌ها تأکید دارد.

نتیجه‌گیری: قرائت عاصم به دلیل هماهنگی بیشتر با ساختار بلاغی و انسجام معنایی قرآن، در انتقال اعجاز بیانی کلام الهی بر سایر قرائات برتری دارد. استفاده افراطی از قرائات متعدد و تأکید بر فرش الحروف، بدون توجه به پیامدهای بلاغی، می‌تواند به ایجاد ابهام در مفاهیم قرآنی و کاهش تأثیر اعجاز بیانی آن منجر شود. از این رو، تمرکز بر قرائت عاصم به عنوان معیار اصلی تلاوت و تفسیر، بهترین راه برای حفظ اصالت بیانی قرآن است.

کلیدواژه‌ها:

اختلاف قرائات،

اعجاز بیانی قرآن،

سوره کهف،

قرابت عاصم،

بلاغت قرآن،

فرش الحروف.

استناد: پیروزفر، سهیلا و قاسم‌زاده، صادق (۱۴۰۴). رابطه اختلاف قرائات با اعجاز بیانی در آیات منتخب سوره کهف.

مطالعات قرأت قرآن، ۱۳ (۲۴)، ۲۲۵-۲۴۸. <https://doi.org/10.22034/qer.2025.13976.1187>

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمیة.

مقدمه

از زمان نزول قرآن کریم، فضایی در حوزه بهره‌گیری از اجتهادات ایجاد شده که در آن قرائت‌های مختلفی از آیات الهی پدید آمده است. این قرائت‌ها می‌توانند ریشه در تفاوت‌های لهجه‌ای، فقدان نقطه و اعراب، ابتدایی بودن خط در نسخه‌های اولیه قرآن و همچنین روایات متعدد داشته باشند. این اختلافات شامل دو بخش کلی است: «اصول القرائة» و «فرش الحروف». اصول القرائة به قواعد کلی مانند تفاوت در احکام تجویدی (ادغام، اظهار، مد و قصر) و نحوه ادای حروف اشاره دارد، در حالی که فرش الحروف (یا فروع القرائة) به تفاوت در نحوه خواندن برخی کلمات خاص در مواضع مختلف قرآن کریم مرتبط است. هرچند این اختلافات در اصول و فروع القرائة در بسیاری از موارد بر اعجاز بیانی قرآن تأثیر مستقیم نمی‌گذارند، اما در برخی مواضع می‌توانند فهم معنایی و بلاغی آیات را دچار بیچیدگی کنند.

عالمان جهان اسلام همواره تلاش کرده‌اند تا در میان قرائات مختلف، به‌ویژه قرائات سبعة، قرائتی را که از لحاظ بلاغی و معنایی بیشترین انسجام و دقت را داراست، به‌عنوان مرجع معرفی کنند. قرائت عاصم به‌عنوان یکی از مشهورترین قرائات، به‌دلیل حفظ ساختار بلاغی و معنایی قرآن، در میان مسلمانان گسترده‌ترین پذیرش را داشته و توانسته است نقش مهمی در حفظ اعجاز بیانی قرآن ایفا کند.

در دوره معاصر، برخی قاریان، به‌ویژه قاریان مصری، در تلاوت‌های خود برای تأثیرگذاری بیشتر بر مستمعین، از چندین قرائت مختلف در یک تلاوت استفاده می‌کنند. این روش، هرچند از نظر فنی و صوتی جذاب است، اما در برخی موارد ممکن است به ایجاد ابهام در معنا و کاهش کمال بیانی قرآن منجر شود. ضرورت این تحقیق از آنجاست که به نظر می‌رسد تمرکز افراطی بر اختلاف قرائات، به‌ویژه در بخش «فرش الحروف»، ممکن است منجر به انحراف از مقصود اصلی کلام الهی گردد.

این پژوهش با تمرکز بر آیات منتخب سوره کهف، به بررسی تأثیر اختلاف قرائات بر اعجاز بیانی قرآن می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه برخی از این اختلافات می‌توانند معنای آیات را تحت تأثیر قرار دهند. تأکید این تحقیق بر قرائت عاصم است، زیرا این قرائت به‌دلیل حفظ دقیق جنبه‌های بلاغی و معنوی، از جمله قرائاتی است که به بهترین شکل معانی قرآنی را منتقل کرده و از تغییرات غیرضروری جلوگیری می‌کند. در این راستا، اختلافات در قرائات، به‌ویژه از منظر بلاغی و معنایی، مورد تحلیل و بررسی دقیق قرار می‌گیرد تا نقاط ضعف و قوت آن‌ها به‌طور شفاف مشخص شود.

پیشینه پژوهش

پژوهش حاضر به بررسی تأثیر اختلاف قرائات بر اعجاز بیانی قرآن کریم پرداخته است. پس از جست‌وجوی گسترده، به نتیجه مشخصی در یافتن مقالات و پژوهش‌هایی که به‌طور خاص از این منظر به موضوع پرداخته باشند، نرسیدیم. این تحقیق قصد دارد اختلاف قرائات برخی آیات سوره کهف را از دیدگاه بلاغی و بیانی مورد بررسی قرار دهد. با این حال، مقالات مرتبطی که به موضوعات نزدیک به این پژوهش پرداخته‌اند، به شرح زیر معرفی می‌شوند:

علوی‌مهر و کسمائی در مقاله «اختلاف قرائات سبع در سوره کهف و تأثیر آن بر معنای آیات» به بررسی اختلاف قرائات در سوره کهف پرداخته و تأثیر آن‌ها بر معنای آیات را تحلیل کرده‌اند. این پژوهش به‌طور خاص به قرائات سبع پرداخته و با تحقیق حاضر در موضوع سوره کهف مرتبط است. پورایوانی در مقاله «اختلاف قرائات و عدم تحریف قرآن» به بررسی تأثیر اختلاف قرائات در دیدگاه‌هایی که بر تحریف‌ناپذیری قرآن تأکید دارند، پرداخته است. تمرکز این پژوهش بر تحریف‌ناپذیری است.

احمدی و محسنی در مقاله «نقش بلاغت در تحلیل اختلاف قرائات قرآن» به‌طور خاص به تأثیر اختلاف قرائات بر جنبه‌های بلاغی قرآن پرداخته و تحلیل‌هایی در مورد اختلافات بلاغی ناشی از قرائات مختلف ارائه داده‌اند. این پژوهش با تحقیق حاضر در موضوع اعجاز بیانی قرآن (و نه سوره کهف) مرتبط است.

صادقیان و همکاران در مقاله «راهکارهای علمی رفع اختلاف قرائات» به ارائه راهکارهای علمی برای رفع اختلافات قرائات پرداخته‌اند. اگرچه این مقاله بیشتر به جنبه‌های عملی و فنی قرائت قرآن پرداخته است، اما به‌دلیل بررسی علمی اختلافات قرائات با موضوع تحقیق مرتبط است.

محمدی‌فر در مقاله «تحلیل بلاغی و نحوی اختلاف قرائات قرآن کریم» به بررسی نحوی و بلاغی اختلافات در قرائات قرآن پرداخته و با تحلیل تأثیر این اختلافات بر بلاغت قرآن، می‌تواند یکی از منابع در این زمینه باشد.

مباحث نظری

۱. تفاوت سه اصطلاح قرائت، روایت، طریق

قرائت به نوع خوانش کلمات قرآن کریم اشاره دارد که مورد توافق دو راوی یک قاری است و به قاری یا امام القرائه منتسب می‌شود. روایت به نقل هر راوی از امام خود گفته می‌شود که با نقل دیگر راویان آن امام تفاوت دارد. همچنین، طریق به نقل‌کننده از راوی منسوب است و خود ناقل نیز به طریق شناخته می‌شود (ابن الجزری، بی تا، ۴۳/۱).

شایسته است تفاوت در کاربردهای این سه اصطلاح در نوشتارهای علمی یا حتی در سخن گفتن در این حیطه ملاحظه گردد؛ به‌طور مثال، جمله زیر به درستی هر سه مورد را در خود جای داده است: «استاد شحات محمد انور معمولاً به طریق شاطبیه از روایت حفص از قرائت عاصم تلاوت می‌کرد.»

یک. قرائت در لغت و اصطلاح

واژه قرائت مانند قرآن از مصدر «قرء» مشتق شده و در اصل به معنای جمع کردن است (ابن فارس، ۱۳۹۹: ۷۸/۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۲۸/۱). ابن منظور در لسان العرب می‌نویسد: «قرآن از آن جهت به این نام خوانده می‌شود که سوره‌ها را در خود جمع کرده و به یکدیگر ضمیمه می‌کند» (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۲۸/۱). همچنین، به معنای جمع و ضمیمه کردن حروف و کلمات در هنگام تلاوت است. از این رو، به هر نوع جمع کردن، قرائت نمی‌گویند؛ به‌عنوان مثال، وقتی گروهی را جمع کنی، نمی‌گویی: «قرأت القوم» (ابن فارس، ۱۳۹۹: ۷۸/۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۲۸/۱). و از آنجا که قاری هنگام قرائت، حروف و کلمات قرآن را به یکدیگر ضمیمه می‌کند، این واژه برای تلاوت قرآن به کار رفته است. برخی از محققان همچون زمخشری نیز قرائت را به معنای تلاوت کردن در نظر گرفته‌اند (زمخشری، ۱۴۲۹: ۴۴۱/۲).

معنای دیگر قرائت که به‌صورت جمع «قرائات» نیز استفاده می‌شود، اصطلاحی در علوم قرآنی است و به‌طور خاص به قرائت‌های متفاوتی اطلاق می‌شود که هر یک از ائمه قرائات، قرآن را بر اساس آن از استادان خود فرا گرفته و تلاوت می‌کرده‌اند. ابن جزری قرائت را به‌عنوان علمی می‌داند که به کیفیت ادای کلمات قرآن و اختلاف در این کیفیت‌ها که به ناقلان و راویان آن منسوب است، می‌پردازد (حجتی، ۱۳۷۰: ۱۵۸). بر اساس این اصطلاح، هر یک از قرائات احتمالی از احتمالات مختلف نص قرآن کریم است (معرفت، ۱۴۱۶: ۱۰/۲). گروهی دیگر نیز قرائت را به‌عنوان علمی معرفی کرده‌اند که به وسیله آن، توافق و اختلاف نظر ناقلان کتاب خدا قابل تشخیص است (دمیاطی، ۱۳۴۵: ۵).

دو. انواع اختلاف قرائت

اختلاف بین قراء سبعة را می‌توان به دو دسته «اختلاف در اصول قرائت» و «اختلاف در فرش الحروف» تقسیم کرد.

الف. اختلاف در اصول قرائت

اصول قرائات در حقیقت قواعد کلی هستند که احکام خاص هر قرائت را در تمامی کلمات قرآن تعیین می‌کنند، به طوری که در تمام موارد مشابه می‌توان آن قواعد را اجرا نمود (امینی تهرانی، ۱۳۹۷). این اختلافات عمدتاً تأثیری بر معنا ندارند و بیشتر در ادای صوتی کلمات تفاوت ایجاد می‌کنند. این تفاوت‌ها شامل قواعدی چون «سکت، اماله، تقلیل، روم، اشمام و...» است. گاهی نیز در حرکات کلمات تغییر ایجاد می‌شود که از قواعدی مانند «فتح، اسکان یا حذف یاء اضافه و محذوفه»، «تسهیل، ابدال یا حذف همزه»، «انواع ادغام یا فک ادغام»، «مد، صله، ضمیر جمع» و موارد مشابه پیروی می‌کند (کسمائی، ۱۳۸۶). این تغییرات به دلیل تفاوت‌های لهجه‌ای قاریان است و در معنا تغییری ایجاد نمی‌کنند.

ب. اختلاف در فرش الحروف

فرش الحروف به اختلافات جزئی در قرائات اشاره دارد که ضابطه‌مند نیستند و بیشتر به دلیل نبودن نقطه، الف و سایر علامت‌ها در مصاحف و اجتهاد برخی از قاریان به وجود آمده است (امینی تهرانی، ۱۳۹۷). این نوع اختلافات را می‌توان برای قرائات سبعة به سه قسم تقسیم کرد (خویی، ۱۳۹۵):
 اختلاف در هیأت کلمه؛ مانند «یَطْهَرْنَ» و «یَطَّهَّرْنَ» (بقره: ۲۲۲)، که این اختلاف می‌تواند در ابواب فعل یا صیغه فعل و یا در هیأت اسم باشد.
 اختلاف در هیأت جمله یا اعراب کلمات؛ مانند «نُسَّيْرُ الْجِبَالِ» و «تُسَّيْرُ الْجِبَالِ» (کهف: ۴۷).
 اضافه یا نقصان حرف؛ مانند «خَيْرًا مِنْهَا» و «خَيْرًا مِنْهُمَا» (کهف: ۳۶)، که نادر است و به سختی یافت می‌شود.

بررسی تأثیر اختلاف قرائات بر بلاغت آیات منتخب سوره کهف

۱. کلمه «تَزَاوُرُ» در آیه ۱۷

﴿وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوُرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا عَزَبَتْ تُفْرِضُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ﴾ (کهف/۱۷)؛ ترجمه: و (اگر در آنجا بودی) خورشید را می‌دیدى که به هنگام طلوع، به سمت راست غارشان متمایل می‌گردد؛ و به هنگام غروب، به سمت چپ؛ و آنها در محل وسیعی از آن (غار) قرار داشتند.

کلمه «تزاوُر» در قرائت‌های مختلف سببه به سه شکل متفاوت خوانده شده است (ابن مجاهد، ۱۴۰۰):
 الف. عاصم، حمزه و کسائی به فتح زاء بدون تشدید و همراه با الف و تخفیف راء خوانده‌اند: تَزَاوُرُ.
 ب. ابن کثیر، نافع و ابوعمرو به تشدید زاء و فتح آن، با الف و تخفیف راء، خوانده‌اند: تَزَّوُرُ.
 ج. ابن عامر به اسکان زاء و تشدید راء (بر وزن تَحَمَّرُ) خوانده است: تَزْوُرُ.
 اصل کلمه «تزاوُر» از مصدر باب «تفاعل» است. در این باب، طبق قاعده‌ای در صیغه مضارع مؤنث، به دلیل وجود دو حرف تاء در ابتدای فعل، جهت سهولت جایز است یکی از تاءها حذف گردد. نوع قرائت کوفیون نیز به همین شکل است.

اما توجیه قرائت ابن کثیر، نافع و ابوعمرو به این صورت است که طبق قاعده دیگری در این باب، چنانچه فاء الفعل یکی از حروف قریب المخرج تاء باشد، در آن ادغام می‌گردد. در این کلمه، دو حرف تاء و زاء در هم ادغام شده و سپس حرف مضارع تاء بر سر آن آمده است.
 توجیه قرائت ابن عامر نیز به این شکل بیان شده است که مصدر فعل قرائت شده از باب «افعال» از ابواب خماسی است، که معمولاً برای بیان عیوب و رنگ‌ها استفاده می‌شود، مانند «احمرٌّ» و «اعورٌّ» (حسینی طهرانی، ۱۳۶۴ ش).

ابوالحسن اخفش قرائت ابن عامر را صحیح ندانسته و گفته است که در این آیه شریفه، «تَزْوُرُ» معنی نمی‌دهد؛ زیرا مصدر «ازورار» به معنای «انقباض» است (آلوسی، ۱۴۱۵ ق).

یک. واکاوی قرائات از جنبه بلاغی

الف. قرائت عاصم، حمزه و کسائی: تَزَاوُرُ (با فتح زاء و بدون تشدید، همراه با الف و تخفیف راء).

تحلیل بلاغی: در این قرائت، حرکت خورشید به هنگام طلوع به سمت راست غار و به هنگام غروب به سمت چپ به صورت ملایم و آرام توصیف می‌شود. این نوع قرائت نشان‌دهنده یک حرکت طبیعی و تدریجی خورشید است که با حفظ جریان عادی طبیعت همخوانی دارد. بلاغت این قرائت در تصویرسازی حرکت ملایم و هماهنگ با طبیعت است که نشان‌دهنده قدرت و تدبیر الهی در حفاظت از اصحاب کهف است. این حرکت، به طور ضمنی، به معجزه‌آسا بودن وضعیت اصحاب کهف اشاره می‌کند.

ب. قرائت ابن کثیر، نافع و ابوعمر: تَرَوُورُ (با تشدید زاء و فتح آن، همراه با الف و تخفیف راء).
تحلیل بلاغی: در این قرائت، با تشدید زاء، حرکت خورشید با شدت بیشتری توصیف می‌شود. تشدید زاء نشان‌دهنده حرکت قوی‌تر و تأکید بیشتری بر انحراف خورشید از مسیر غار است. این قرائت بیشتر بر جنبه معجزه‌آسای حرکت خورشید تأکید کرده است، به گونه‌ای که خورشید به طور مشخص و قاطع از اصحاب کهف دور می‌شود. این قرائت تأکید بیشتری بر دخالت الهی و قدرت مطلق خداوند در محافظت از آنان دارد.

ج. قرائت ابن عامر: تَرَوُورُ (با اسکان زاء و تشدید راء).
تحلیل بلاغی: در این قرائت، اسکان زاء و تشدید راء باعث ایجاد معنایی متفاوت می‌شود. این نوع از حرکت، بیشتر به معنای انقباض و انحراف شدیدتر خورشید است. این قرائت در تصویرسازی حرکت قاطع و سریع خورشید است که بیشتر بر قدرت و دخالت مستقیم خداوند در تغییر مسیر طبیعی خورشید دلالت دارد. اما برخی مفسران، مانند ابوالحسن اخفش، این قرائت را نادرست دانسته‌اند، زیرا "تَرَوُورُ" معمولاً برای بیان عیوب و رنگ‌ها به کار می‌رود و در اینجا از نظر معنایی مناسب نیست.

دو. وجه برتری قرائت (تَرَوُورُ)

قرائت با فتح زاء و بدون تشدید (مطابق با قرائت عاصم، حمزه و کسائی)، بلاغت و انسجام بیشتری با سیاق و فضای کلی داستان اصحاب کهف دارد. این قرائت بر یک حرکت طبیعی و هماهنگ خورشید دلالت می‌کند، که از لحاظ بلاغی به قدرت خداوند در مدیریت و تنظیم امور عالم به شکل آرام و نظمی معجزه‌آسا اشاره می‌کند. این حرکت طبیعی خورشید نشان می‌دهد که خداوند بدون ایجاد اختلال در جریان عادی طبیعت، قادر به محافظت از بندگان خویش است.

سه. دلایل برتری قرائت "تَرَاوُز" از جنبه بلاغی

- هماهنگی با معجزه طبیعت: در این قرائت، خورشید به آرامی و تدریجی از اصحاب کهف دور می‌شود، که با تدبیر و حکمت الهی در حفاظت از آنان سازگار است. این قرائت تصویر معجزه‌ای را به نمایش می‌گذارد که در هماهنگی کامل با طبیعت رخ داده است.

- تصویرسازی طبیعی: این قرائت به بهترین نحو حالت طبیعی حرکت خورشید را تصویر می‌کند و به جای تأکید بر شدت یا سرعت حرکت، بر جریان عادی و آرام آن تأکید دارد که با فضای داستان سازگارتر است.

- انسجام معنایی با داستان: با توجه به فضای کلی آیات مرتبط با اصحاب کهف، قرائت "تَرَاوُز" بر حفاظت الهی در قالب طبیعت تأکید می‌کند. این حرکت آرام خورشید نشان‌دهنده توجه خداوند به بندگان خویش و محافظت از آنان بدون ایجاد اختلال در طبیعت است.

در نتیجه قرائت با فتح زاء و بدون تشدید (تَرَاوُز) از لحاظ بلاغی و بیانی با پیام اصلی آیه و سیاق داستان اصحاب کهف سازگارتر است. این قرائت، حرکت آرام و طبیعی خورشید را به تصویر می‌کشد که با حکمت و تدبیر الهی در هماهنگی کامل است و بر حفاظت آرام و معجزه‌آسای خداوند از اصحاب کهف تأکید دارد. و دلیلی بر اصرار بر خواند براساس قرائت‌های دیگر از این واژه وجود ندارد.

۲. کلمه «ثَلَاثُمِائَةَ» در آیه ۲۵

﴿وَلَبِئْسُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَارْدَاهُمَا تِسْعًا﴾ (کهف/۲۵) ترجمه: آنها در غارشان

سیصد سال درنگ کردند و نه سال (نیز) بر آن افزودند.

در این آیه، حمزه و کسائی واژه «مِائَةٌ» را بدون تنوین قرائت کرده‌اند؛ در حالی که سایر قاریان هفت‌گانه، این واژه را با تنوین قرائت کرده‌اند (دانی، ۱۴۲۶؛ قیسی، ۱۴۳۲). بر اساس قرائتی که تنوین ندارد، باید «مِائَةٌ» را مضاف و «سِنِينَ» را مضاف‌الیه و مجرور دانست. در قرائتی که واژه با تنوین خوانده می‌شود، «سِنِينَ» از باب بدل یا تمییز و منصوب محسوب می‌شود.

طبق استعمال رایج در زبان عربی، اگر «سِنِينَ» مضاف به «مِائَةٌ» بود، به صورت مفرد «سِنَةٌ» می‌آمد. استفاده از مضاف‌الیه جمع برای «مِائَةٌ» در کلام عربی صدر اسلام بسیار نادر بوده است (شوکانی، ۱۴۳۰). آلوسی نیز تصریح می‌کند که در کتاب‌های موجود، شاهی برای اضافه کردن واژه جمع به «مِائَةٌ» ندیده است و تنها شاهد آن، همین قرائت مروی از حمزه است (آلوسی، ۱۴۱۵).

گفته شده است که ابوحاتم سجستانی، قرائت «ثلاث مائة سنین» را بدون تنوین ممنوع دانسته است (ابوحیان، ۱۴۳۱). ابن خالویه نیز این قرائت را در خور اختیار نمی‌داند (ابن خالویه، ۱۴۲۷). با این وجود، زمخشری در توجیه آن می‌گوید که جمع در موضع مفرد قرار گرفته است و همین نوع ساختار را می‌توان در آیه «بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا» (کهف: ۱۰۳) نیز مشاهده کرد (زمخشری، ۱۴۲۹).

یک. واکاوی قرائات از جنبه بلاغی

قرائت حمزه و کسائی (با کسر تاء و بدون تنوین):

این قرائت از لحاظ بلاغی نوعی پیچیدگی و غنای معنایی دارد، زیرا ساختار مضاف و مضاف‌الیه در زبان عربی برای تعداد سال‌ها غیرمتداول است. با این حال، این قرائت می‌تواند بر معنای کلی و جمعی این سال‌ها تأکید بیشتری داشته باشد، و نشان دهد که این مدت طولانی به‌عنوان یک واحد پیوسته و مرتبط دیده می‌شود. این امر به گونه‌ای مفهوم زمان را به‌عنوان یک واحد کلی و یکپارچه برای اصحاب کهف مطرح می‌کند.

قرائت سایر قاریان (با تنوین):

این قرائت ساده‌تر و متداول‌تر است و از لحاظ بلاغی بر شفافیت و وضوح تأکید دارد. این نوع ساختار نحوی به خوبی تعداد دقیق سال‌ها را بیان می‌کند و به‌دلیل رایج بودن آن در زبان عربی، مخاطب به سرعت متوجه معنا و مفهوم می‌شود. استفاده از "مائة" با تنوین و "سنین" به‌عنوان بدل یا تمییز، بلاغت این قرائت را در سادگی و شفافیت آن نشان می‌دهد.

ابوحاتم سجستانی و ابن خالویه، قرائت "ثلاث مائة سنین" (با کسر تاء و بدون تنوین) را نقد کرده و آن را کمتر پسندیده‌اند. دلیل آنها این است که استفاده از مضاف و مضاف‌الیه با این ساختار برای تعداد سال‌ها در زبان عربی کمتر رایج بوده و شاهد‌های اندکی برای آن در ادبیات عربی وجود دارد. زمخشری اما این قرائت را توجیه کرده و بیان می‌کند که جمع در جایگاه مفرد قرار گرفته است، که در موارد دیگری نیز در قرآن دیده می‌شود، از جمله در آیه «بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا» (کهف/۱۰۳) که در آن جمع به جای مفرد-عملاً- به کار رفته است.

دو. وجه برتری قرائت مائة (با تنوین)

قرائت مائة (با تنوین) از نظر نحوی و بلاغی ساده‌تر و رایج‌تر است. این قرائت به‌دلیل وضوح و سادگی آن در ساختار، با قواعد زبان عربی کلاسیک بیشتر سازگار است و پیام آیه را به شکلی روشن و شفاف به مخاطب منتقل می‌کند. استفاده از تنوین در "مائة" و آوردن "سنین" به‌عنوان تمییز یا بدل، ساختاری است که به‌دلیل رایج بودن آن، فهم معنای آیه را آسان‌تر می‌کند.

سه. دلایل برتری قرائت مائیه (با تنوین)

- وضوح معنایی: قرائت حفص از عاصم به راحتی تعداد سال‌ها را بیان می‌کند و مخاطب با توجه به تنوین و تمییز "سنین" به سرعت معنای دقیق مدت اقامت اصحاب کهف را درک می‌کند.
- سازگاری با قواعد زبان عربی: این ساختار در زبان عربی رایج‌تر است و به همین دلیل، برای مخاطبان عرب‌زبان در صدر اسلام و حتی امروز، قابل فهم‌تر و پذیرفته‌شده‌تر است.
- سازگاری با سیاق آیه: این قرائت به خوبی با فضای آیه که به توصیف مدت زمان اقامت اصحاب کهف می‌پردازد، همخوانی دارد و بدون ایجاد پیچیدگی‌های نحوی یا بلاغی، به سادگی پیام را منتقل می‌کند.

در نتیجه قرائت مائیه (با تنوین) از لحاظ بلاغی و نحوی نسبت به قرائت حمزه و کسائی (با کسر تاء و بدون تنوین) برتر است. این قرائت به دلیل ساختار ساده و شفاف خود، پیام آیه را به راحتی و بدون پیچیدگی به مخاطب منتقل می‌کند. از طرفی، سازگاری بیشتر آن با قواعد نحوی زبان عربی باعث شده است که این قرائت رایج‌تر و پذیرفته‌تر باشد و به دلیل شفافیت آن، معنای تعداد سال‌ها به وضوح منتقل شود.

۳. کلمه «منها» در آیه ۳۶

﴿وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُّدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا﴾ (کهف: ۳۶) ترجمه: و باور نمی‌کنم قیامت برپا گردد! و اگر به سوی پروردگارم بازگردانده شوم (و قیامتی در کار باشد)، جایگاهی بهتر از اینجا خواهم یافت!

در این آیه، کلمه «منها» به شکل مفرد مؤنث آمده است، اما برخی از قراء، از جمله ابن کثیر، نافع و ابن عامر، آن را به شکل تثنیه «منه‌ما» قرائت کرده‌اند. این اختلاف به مصاحف مختلف اهل کوفه، بصره، شام، مکه و مدینه بازمی‌گردد. مطابق مصاحف کوفی و بصری، عاصم، حمزه، کسائی و ابوعمرو این واژه را به شکل مفرد «منها» قرائت کرده‌اند، در حالی که ابن کثیر، نافع و ابن عامر آن را به شکل تثنیه «منه‌ما» قرائت نموده‌اند (ابن مجاهد، ۱۴۰۰).

ضمیر «ها» در کلمه «منها» به کلمه «جئت» در آیه قبل بازمی‌گردد که به صورت مفرد آمده است. آیه قبل چنین است: «وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا» (کهف/۳۵). ابن ضمیر مفرد به «جئت» اشاره دارد، بنابراین، به لحاظ نحوی و بلاغی، قرائت مفرد در اینجا ارجح است.

با این حال، برخی از علمای نحو، از جمله ابوعلی فارسی، قرائت تثنیه «مِنْهُمَا» را نیز صحیح دانسته‌اند. آنان استدلال می‌کنند که در آیات پیشین از دو بهشت صحبت شده و ضمیر تثنیه می‌تواند به آن دو بهشت بازگردد. بنابراین، هر دو قرائت «چه به شکل مفرد و چه به شکل تثنیه» صحیح است (ابوعلی فارسی، ۱۴۱۳). با این وجود، قرائت مفرد اولی به نظر می‌رسد، زیرا به «جَنَّت» که مفرد است و در کلام آمده نزدیک‌تر است.

یک. واکاوی قرائات از جنبه بلاغی

قرائت مِنْهَا (با ضمیر مفرد): این قرائت به دلیل ارتباط مستقیم و شفاف بین ضمیر مفرد "ها" و مرجع آن، یعنی "جَنَّت" که به صورت مفرد در آیه قبل آمده، از لحاظ بلاغی و نحوی بسیار قوی است. این قرائت به خوبی به باغ خاصی که مالک آن است، اشاره دارد و بر این نکته تأکید می‌کند که فرد در آیه از یک باغ خاص صحبت می‌کند و انتظار دارد که در آخرت نیز جایگاهی بهتر از آن بیابد. این قرائت در حفظ پیوستگی معنایی و هماهنگی بین ضمائر و مرجع آنها بسیار موفق است و از نظر بلاغی از پیچیدگی‌های غیرضروری اجتناب می‌کند.

از منظر بلاغی، این قرائت تأکید بیشتری بر تک‌باغ و در نتیجه، انحصار و شخصی بودن دارایی فرد دارد، که با موضوع کلی آیه که بر انکار قیامت و گمان نادرست شخص مبنی بر جاودانگی دارایی‌اش تمرکز دارد، سازگارتر است.

قرائت ابن کثیر، نافع و ابن عامر (مِنْهُمَا - تثنیه): این قرائت به دلیل استفاده از ضمیر تثنیه، ممکن است مخاطب را به دو باغ یا دو دارایی خاص ارجاع دهد، اما این ارجاع در سیاق آیات چندان واضح نیست. بلاغت این قرائت به دلیل پیچیدگی و ناهمخوانی با تعداد باغ‌های مذکور در آیات قبل، دچار ضعف می‌شود. هرچند مفسرانی مانند ابوعلی فارسی این قرائت را نیز صحیح می‌دانند و استدلال می‌کنند که ممکن است این ضمیر به دو بهشتی که در جای دیگری از قرآن ذکر شده‌اند اشاره کند، اما از لحاظ سیاق و معنای آیات خاص این سوره، این قرائت کمتر مناسب به نظر می‌رسد. استفاده از ضمیر تثنیه در اینجا ممکن است باعث ایجاد ابهام در ذهن مخاطب شود، به ویژه با توجه به اینکه در آیه قبل تنها یک باغ ذکر شده است.

ابوعلی فارسی و دیگر نحویان، قرائت "مِنْهُمَا" (تثنيه) را نیز صحیح دانسته‌اند و استدلال کرده‌اند که در آیات پیشین ممکن است به دو باغ یا دو بهشت اشاره شده باشد. از دیدگاه آنها، هر دو قرائت (مفرد و تثنيه) از لحاظ نحوی قابل قبول هستند.

ابن خالویه و ابوحيان نیز در تحلیل‌های خود به این نکته اشاره کرده‌اند که قرائت "مِنْهَا" (مفرد) به دلیل همخوانی بیشتر با ضمیر "جَنَّتْ" در آیه قبل، ارجح است. این ضمیر مفرد، به طور طبیعی به یک باغ خاص اشاره می‌کند و استفاده از ضمیر تثنيه ممکن است از لحاظ معنایی و بلاغی کمتر سازگار باشد.

دو. وجه برتری قرائت مِنْهَا (با ضمیر مفرد)

قرائت مِنْهَا (با ضمیر مفرد) از لحاظ بلاغی و نحوی برتر است، زیرا ارتباط مستقیم و منطقی بین ضمیر «ها» و مرجع آن (یعنی «جَنَّتْ») را حفظ می‌کند. این قرائت با سیاق آیات و معنای کلی آنها سازگارتر است و بدون ایجاد ابهام، معنای آیه را به وضوح منتقل می‌کند. همچنین، این قرائت از لحاظ بلاغی به دلیل شفافیت و هماهنگی ضمائر، بر قرائت تثنيه برتری دارد. دلایل برتری قرائت با ضمیر مفرد:

همخوانی با سیاق آیه: ضمیر "مِنْهَا" به وضوح به "جَنَّتْ" که به صورت مفرد در آیه قبل آمده، اشاره دارد و باعث حفظ پیوستگی و انسجام معنایی می‌شود.

ساده‌تر و شفاف‌تر بودن: این قرائت به دلیل استفاده از ضمیر مفرد، بدون ایجاد پیچیدگی و ابهام، معنای آیه را منتقل می‌کند.

پرهیز از ابهام: استفاده از ضمیر مفرد در اینجا با فضای معنایی و ساختار نحوی آیه همخوانی بیشتری دارد و از ابهام‌های ناشی از استفاده ضمیر تثنيه جلوگیری می‌کند.

در نتیجه قرائت مِنْهَا (با ضمیر مفرد) از لحاظ بلاغی و بیانی به دلیل شفافیت و هماهنگی با سیاق آیات، نسبت به قرائت ابن کثیر، نافع و ابن عامر (مِنْهُمَا - تثنيه) برتر است. این قرائت با توجه به استفاده از ضمیر مفرد که به باغی خاص اشاره دارد، معنای آیه را به طور مستقیم و واضح منتقل می‌کند و از پیچیدگی‌های غیرضروری اجتناب می‌کند.

۴. عبارت «الولاية لله الحق»

﴿هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا﴾ (کهف: ۴۴)؛ ترجمه: در آنجا ثابت شد که ولایت (و قدرت) از آن خداوند بر حق است! اوست که برترین ثواب و بهترین عاقبت را برای مطیعان دارد.

«الولاية» به دو شکل قرائت شده است:
 عاصم، نافع، ابوعمر، ابن کثیر و ابن عامر به فتح واو: «الْوَلَايَةُ».
 حمزه و کسائی به کسر واو: «الْوَلَايَةُ».
 «الحق» به دو حالت اعراب نقل شده است:
 عاصم، حمزه، نافع، ابن کثیر و ابن عامر به جر: «الْحَقُّ».
 کسائی و ابوعمر به رفع: «الْحَقُّ».
 این عبارت در مجموع به چهار روش خوانده شده است:
 عاصم، نافع، ابن کثیر و ابن عامر: «الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ».
 حمزه: «الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ».
 ابوعمر: «الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ».
 کسائی: «الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ» (ابن مجاهد، ۱۴۰۰).

«الولاية» از ریشه «ولی» به معنای نزدیکی و پی‌درپی است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴). «الولاية» به فتح واو به معنای سرپرستی دین است، در حالی که به کسر واو به معنای مدیریت امور است که برای سلاطین به کار می‌رود (ابن فارس، ۱۳۹۹؛ ابن منظور، ۱۴۱۴). برخی نیز تفاوت معنایی بین این دو قرائت نمی‌بینند و آن را صرفاً دو شکل تلفظ می‌دانند (ابوعلی فارسی، ۱۴۱۳).

«الحق»: اگر «الحق» مرفوع باشد، صفت برای «الولاية» است و اگر مجرور باشد، صفت برای «الله» است. در هر دو حالت، معنای جمله بر قدرت و حقانیت خداوند در سرپرستی امور دلالت دارد (ابن خالویه، ۱۴۲۷).

یک. واکاوی قرائات از جنبه بلاغی

الف. قرائت اول (عاصم، نافع، ابن کثیر، ابن عامر): «الولاية لله الحق»:
 در این قرائت، «الولاية» به معنای سرپرستی دینی و «الحق» به صورت مجرور و صفت برای «الله» است. این قرائت تأکید می‌کند که ولایت خداوند بر اساس حق و عدل است و نشان‌دهنده این است

که سرپرستی و هدایت دینی خداوند کاملاً مطابق با عدالت و حقانیت است. بلاغت این قرائت در پیوند بین ولایت و حقانیت خداوند است و نشان می‌دهد که تنها خداوند است که می‌تواند به درستی و با عدالت امور جهان را مدیریت کند.

ب. قرائت دوم (حمزه):

«الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ»: در این قرائت، «الْوَلَايَةُ» به معنای مدیریت اجرایی و «الْحَقُّ» به صورت مجرور و صفت برای «الله» است. این قرائت بر جنبه‌های اجرایی ولایت الهی تأکید دارد و بیان می‌کند که مدیریت و سرپرستی خداوند بر اساس حق و عدل است. از لحاظ بلاغی، این قرائت بر قدرت خداوند در اداره امور اجرایی جهان و مدیریت آن تأکید می‌کند و آن را بر اساس عدالت و حقانیت توصیف می‌کند.

ج. قرائت سوم (ابوعمر):

«الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ»: در این قرائت، «الْوَلَايَةُ» به معنای سرپرستی دینی و «الْحَقُّ» به صورت مرفوع و صفت برای «الْوَلَايَةُ» است. این قرائت تأکید می‌کند که ولایت خداوند بر اساس حق است و حقیقتاً ولایت اوست که مورد قبول است. بلاغت این قرائت در بیان اصالت و حقانیت ولایت الهی است و تأکید می‌کند که هر ولایتی غیر از ولایت خداوند، باطل و نادرست است.

د. قرائت چهارم (کسانی):

«الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ»: در این قرائت، «الْوَلَايَةُ» به معنای مدیریت اجرایی و «الْحَقُّ» به صورت مرفوع و صفت برای «الْوَلَايَةُ» است. این قرائت تأکید بیشتری بر مدیریت اجرایی خداوند و اصالت و حقیقت آن دارد. از لحاظ بلاغی، این قرائت بر قدرت اجرایی خداوند تأکید می‌کند و بیان می‌دارد که این مدیریت الهی حقیقی و بر اساس اصول حق و عدالت است.

تفاوت‌های معنایی و بلاغی بین قرائت‌ها

فتح یا کسر واو در «الْوَلَايَةُ»: تفاوت اصلی بین این دو حالت در این است که قرائت با فتح واو بیشتر بر سرپرستی دینی و هدایت معنوی خداوند تأکید دارد، در حالی که قرائت با کسر واو بیشتر به جنبه اجرایی و مدیریتی ولایت الهی اشاره می‌کند. بلاغت هر دو قرائت در تأکید بر جنبه‌های مختلف قدرت خداوند در هدایت و مدیریت جهان است.

جر یا رفع در «الحق»: در حالت جر، «الحق» به عنوان صفت برای «الله» به کار رفته و ولایت الهی را بر مبنای حق و عدالت توصیف می‌کند. اما در حالت رفع، «الحق» به عنوان صفت برای «الْوَلَايَةُ» به کار رفته و بیان می‌کند که ولایت خداوند حق مطلق و بی‌چون و چراست است. بلاغت این دو حالت در تأکید بر حقانیت و اصالت ولایت خداوند است.

دو. وجه برتری قرائت به فتح واو و جر الحق

قرائت به فتح واو و جر الحق (الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ) از لحاظ بلاغی و معنایی برتری دارد، زیرا: فتح واو در «الْوَلَايَةُ» چنان‌که پیش از این بیان شد بر هدایت معنوی و سرپرستی دینی خداوند تأکید می‌کند که با موضوع کلی آیه که به ولایت و هدایت الهی اشاره دارد، سازگارتر است. جر «الحق» به‌عنوان صفت برای «الله» بر این تأکید دارد که ولایت خداوند بر اساس حق و عدالت است. این حالت به وضوح نشان می‌دهد که خداوند تنها کسی است که می‌تواند به طور عادلانه و بر مبنای حق امور جهان را مدیریت کند.

در نتیجه قرائت حفص از عاصم (الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ) از لحاظ بلاغی و بیانی بر سایر قرائات برتری دارد. این قرائت به‌دلیل تأکید بر سرپرستی دینی و معنوی خداوند و توصیف ولایت الهی به‌عنوان حقی مسلم و عادلانه، پیامی شفاف‌تر و قوی‌تر ارائه می‌دهد. بلاغت این قرائت در تبیین حقانیت و عدالت الهی و هماهنگی آن با مفهوم کلی آیه کاملاً مشهود است.

۵. کلمه «نُسَير» در آیه ۴۷

﴿وَيَوْمَ نَسِيرُ الْجِبَالِ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشْرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا﴾ (کهف: ۴۷): ترجمه: و روزی را به یاد آور که کوه‌ها را به حرکت درآوریم و زمین را آشکار (و مسطح) خواهی دید و همه انسان‌ها را برمی‌انگیزیم و هیچ‌کسی را فروگذار نخواهیم کرد! عاصم، نافع، حمزه و کسائی: فعل «نُسَير» به صیغه متکلم مع الغیر (با نون)، فاعل «ما» و مفعول «الجبال» منصوب است.

ابن کثیر، ابوعمر و ابن عامر: فعل «نُسَير» به صیغه مجهول (با تاء)، فاعل محذوف و «الجبال» به‌عنوان نائب فاعل مرفوع است (ابن مجاهد، ۱۴۰۰).

«نُسَير» و «نُسَير»: ریشه «سیر» در لغت به معنای «حرکت و جریان» است (ابن فارس، ۱۳۹۹). در اینجا «سیر» به معنای «انتقال کوه‌ها از جایگاه‌شان» است و این مفهوم با آیاتی چون ﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ﴾ (نمل: ۸۸) پشتیبانی می‌شود.

وجه صرفی: اختلاف در این آیه بین صیغه‌های «نُسَير» و «نُسَير» به معنای تفاوت در متکلم بودن یا مجهول بودن فعل است:

تُسیر: با نون، به معنای اینکه فاعل «نحن مستتر: ما» هستیم و «الجبال» مفعول به منصوب.
 تُسیر: با تاء، به معنای اینکه فاعل محذوف است و «الجبال» نائب فاعل مرفوع می‌شود.
 وجه نحوی: در قرائت «تُسیر»، ضمیر فاعل «نحن» مستتر است و «الجبال» مفعول به و منصوب. اما در قرائت «تُسیر»، فاعل محذوف است و «الجبال» نائب فاعل مرفوع است یعنی فاعل کلام حذف شده در حالی که در مقام امتتنان بهتر است فاعل ذکر شود. این تغییر در ساختار نحوی به تغییر در تفسیر و معنای آیه می‌انجامد.

یک. واکوی قرائات از جنبه بلاغی

الف. قرائت "تُسیر" (متکلم مع الغیر): این قرائت بر نقش فعال خداوند در به حرکت درآوردن کوه‌ها تأکید دارد. در اینجا، خداوند به‌عنوان فاعل فعل "تُسیر" ظاهر می‌شود و به طور مستقیم مسئولیت به حرکت درآوردن کوه‌ها را بر عهده می‌گیرد. از لحاظ بلاغی، این قرائت بر تسلط مطلق خداوند بر جهان و قوانین طبیعی تأکید دارد. خداوند به‌عنوان فاعل مطلق، کوه‌ها را از جایگاه‌هایشان به حرکت درمی‌آورد، که این امر نشان‌دهنده قدرت بی‌نهایت الهی در روز قیامت است.
 قدرت الهی: این قرائت بر قدرت بی‌نهایت خداوند تأکید می‌کند و به روشنی بیان می‌کند که خداوند خود مستقیماً مسئول این تغییرات عظیم است. این نوع استفاده از "تُسیر" در بلاغت آیه، احساس قدرت و کنترل مطلق خداوند بر جهان را به خواننده القا می‌کند.

ب. قرائت "تُسیر" (مجهول): این قرائت بر نتیجه و حالت پایانی تأکید دارد، بدون اینکه فاعل مشخصی ذکر شود. "الجبال" به‌عنوان نائب فاعل مرفوع، تحت تأثیر یک نیروی خارجی به حرکت درمی‌آید. در اینجا، تأکید بر خود کوه‌ها و به حرکت درآمدن آنهاست، نه بر فاعل این حرکت. از لحاظ بلاغی، این قرائت بر قوانین طبیعی و الهی که باعث این تغییرات می‌شود، تمرکز دارد.
 تأکید بر حالت پایانی: در این قرائت، تأکید اصلی بر خود کوه‌ها و حالت پایانی آنهاست که به حرکت درمی‌آیند، بدون اینکه فاعل مشخص شود. این بلاغت باعث ایجاد حس عظمت و بزرگی رویدادهای روز قیامت می‌شود، به طوری که نیازی به ذکر فاعل نیست و خود تغییرات به‌عنوان نشانه‌هایی از قدرت الهی ظاهر می‌شوند.

تفاوت‌های معنایی و بلاغی بین قرائت‌ها

قرائت «نُسَیر» (متکلم مع الغیر): در این قرائت، خداوند به صورت مستقیم فاعل فعل است و بر قدرت و اراده الهی تأکید بیشتری دارد. این قرائت بیانگر این است که خداوند خود به صورت فعال و قاطع کوه‌ها را به حرکت درمی‌آورد و این رویداد عظیم به عنوان نشانه‌ای از قدرت الهی رخ می‌دهد. قرائت «نُسَیر» (مجهول): در این قرائت، فاعل مشخص نیست و تأکید بر خود کوه‌ها و به حرکت درآمدن آنهاست. این قرائت بر نتیجه نهایی و حالت پایانی تأکید بیشتری دارد و ممکن است بیانگر این باشد که تغییرات عظیم روز قیامت بدون نیاز به ذکر فاعل رخ می‌دهند، به گونه‌ای که خود تغییرات به عنوان نشانه‌های قدرت الهی به چشم می‌آیند.

دو. وجه برتری قرائت نُسَیر (متکلم مع الغیر)

قرائت نُسَیر (به صیغه متکلم مع الغیر) از لحاظ بلاغی و معنایی برتری دارد، زیرا: تأکید بر فاعل: این قرائت به روشنی فاعل را مشخص می‌کند و خداوند را به عنوان فاعل فعل معرفی می‌کند. این امر بر قدرت و اراده مستقیم خداوند در به حرکت درآوردن کوه‌ها و مدیریت تغییرات عظیم روز قیامت تأکید دارد. قدرت مطلق الهی: قرائت نُسَیر، بر این نکته تأکید می‌کند که خداوند مستقیماً در این تغییرات دخالت دارد و این امر نشان‌دهنده قدرت بی‌نهایت خداوند است. این قرائت بیشتر به تصویرسازی قدرت الهی در روز قیامت کمک می‌کند. در نتیجه قرائت نُسَیر (به صیغه متکلم مع الغیر) از لحاظ بلاغی و معنایی بر قرائت «نُسَیر» برتری دارد. این قرائت به دلیل تأکید بر نقش مستقیم خداوند به عنوان فاعل و بیان قدرت و اراده الهی در به حرکت درآوردن کوه‌ها، پیامی قوی‌تر و مستقیم‌تر ارائه می‌دهد. بلاغت این قرائت در تأکید بر تسلط مطلق خداوند بر امور جهان و روز قیامت مشهود است و به خوبی احساس عظمت و هیبت رویدادهای قیامت را به خواننده منتقل می‌کند.

نتیجه‌گیری

بررسی دقیق اختلاف قرائات در ۵ آیه منتخب سوره کهف نشان داد که این اختلافات، اگرچه ریشه در اجتهادات قاری، تفاوت‌های لهجه‌ای و نبود نقطه و اعراب در زمان نزول قرآن دارند، اما می‌توانند تأثیر بسزایی بر اعجاز بیانی قرآن داشته باشند. قرائت عاصم به دلیل همخوانی بلاغی و معنوی بیشتر با ساختار کلی آیات و تأکید بر انسجام و روانی متن، برتری ویژه‌ای در انتقال مفاهیم الهی دارد. برخی از قاریان عصر حاضر بالأخص قاریان مصری تمایل بسیاری به اجرای اختلاف قرائات متعدد در تلاوت‌های خویش دارند که این کار به صورت افراطی پسندیده نیست.

هر چند اصول القرائه در برخی موارد موجب اعتلاء سطح قرائت از لحاظ فنی و حتی رساندن معنا می‌شود اما بر اساس شواهد، اکثر قراء مصری به اصول القرائه اکتفا نکرده و اهتمام بسیاری به اجرای فرش الحروف دارند؛ لذا فرهنگ تلاوتی که از مصر به این نحو در دیگر کشورها اشاعه پیدا کرده است فرهنگی غلط به نظر می‌رسد و نباید آن را از ویژگی‌ها و امتیازات قاریان دانست؛ در نتیجه، هم قاریان و هم مفسران و پژوهشگران قرآن بایستی این مهم را در نظر داشته باشند که به اختلاف قرائات دامن نزنند و به صورت افراطی درگیر اختلاف قرائات نشوند و معیار خویش را متداول‌ترین و مشهورترین قرائت، یعنی عاصم قرار دهند.

تحلیل این ۵ آیه از سوره کهف، که شامل آیات ۱۷، ۲۵، ۳۶، ۴۴ و ۴۷ بود، به وضوح نشان داد که در هر یک از این آیات، قرائات مختلف می‌توانند تأثیرات متفاوتی بر جنبه‌های بلاغی و معنوی کلام الهی داشته باشند. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که برخی از قرائات به دلیل توجه دقیق به ساختار نحوی و بلاغی، بهترین هماهنگی را با اعجاز بیانی قرآن دارند، همچنین به دلیل دقت بلاغی و انسجام معنایی در انتقال مفاهیم قرآنی، بهترین گزینه برای استفاده در تلاوت و بهره بردن در تفسیر کلام الهی هستند.

تمرکز بر قرائت عاصم به عنوان متداول‌ترین و مشهورترین قرائت، همواره به حفظ اصالت بیانی قرآن و جلوگیری از ایجاد ابهام در مفاهیم الهی کمک می‌کند. افراط در استفاده از قرائات متعدد و تکیه بر فرش الحروف، می‌تواند به نوعی به اعجاز بیانی قرآن خدشه وارد کند و معنای اصیل آیات را تحت تأثیر قرار دهد. بنابراین، قرائت عاصم، به دلیل تطابق بهتر با اصول بلاغی و معنایی، باید به عنوان معیار اصلی در تلاوت و تفسیر قرآن در نظر گرفته شود و اختلاف قرائات تنها در مواردی که باعث ارتقای معنا و بلاغت می‌شود، مورد استفاده قرار گیرد.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- آلوسی، محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول، ۱۴۱۵.
- ابن الجزری، ابوالخیر محمد بن محمد، النشر فی القراءات العشر، بیروت: دار الکتب العلمیه، بی تا.
- ابن خالویه، حسین بن احمد، إعراب القراءات السبع وعللها، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۷.
- ابن فارس، احمد، مقایس اللغة، تحقیق: عبدالسلام محمد هارون، بیروت: دار الفکر، ۱۳۹۹.
- ابن مجاهد، احمد بن موسی، السبعة فی القراءات، تحقیق: شوقی ضیف، مصر: دار المعارف، ۱۴۰۰.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴.
- ابو حیان اندلسی، محمد بن یوسف، البحر المحیط، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۳۱.
- ابوعلی فارسی، حسن بن أحمد، الحجة للقراء السبع، تحقیق: بدرالدین قهوجی و بشیر جویجانی، دمشق: دار المأمون، ۱۴۱۳.
- دانی، ابو عمر عثمان بن سعید، التیسیر فی القراءات السبع، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۶.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، تهران: مرتضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت: دار الکتب العربی، ۱۴۲۹.
- شوکانی، محمد بن علی، فتح القدر، بیروت: دار الکتب العربی، ۱۴۳۰ ق.
- قیسی، مکی بن ابی طالب، الکشف عن وجوه القراءات السبع وعللها وحججها، بیروت: مکتبة ناشرون، ۱۴۳۲.

References

- The Holy Qur'an.** (n.d.). [Publisher not specified].
- Alusi, M.** (1994). *Rūḥ al-ma'ānī fī tafsīr al-Qur'ān al-'azīm* [The spirit of meanings in the exegesis of the glorious Qur'an] (1st ed.). Dar al-Kutub al-'Ilmiyya. (Original work published 1415 AH)
- Ibn al-Jazari, M.** (n.d.). *Al-Nashr fī al-qirā'āt al-'ashr* [The dissemination of the ten recitations]. Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Ibn Khalawayh, H.** (2006). *I'rāb al-qirā'āt al-sab' wa 'ilalihā* [The grammatical analysis of the seven recitations and their causes]. Dar al-Kutub al-'Ilmiyya. (Original work published 1427 AH)
- Ibn Faris, A.** (1979). *Maqāyīs al-lughā* [Measures of language] (A. M. Harun, Ed.). Dar al-Fikr. (Original work published 1399 AH)
- Ibn Mujahid, A.** (1979). *Al-Sab'a fī al-qirā'āt* [The seven in the recitations] (S. Dayf, Ed.). Dar al-Ma'arif. (Original work published 1400 AH)
- Ibn Manzur, M.** (1993). *Lisān al-'Arab* [The tongue of the Arabs] (3rd ed.). Dar Sadir. (Original work published 1414 AH)
- Abu Hayyan al-Andalusi, M.** (2010). *Al-Baḥr al-muḥīt* [The encompassing ocean]. Dar al-Kutub al-'Ilmiyya. (Original work published 1431 AH)
- Abu 'Ali al-Farisi, H.** (1992). *Al-Ḥujja li al-qurrā' al-sab'* [The proof for the seven reciters] (B. Qahwaji & B. Juwayjani, Eds.). Dar al-Ma'mun. (Original work published 1413 AH)
- al-Dani, U.** (2005). *Al-Taysīr fī al-qirā'āt al-sab'* [The facilitation concerning the seven recitations]. Dar al-Kutub al-'Ilmiyya. (Original work published 1426 AH)
- Raghib Isfahani, H.** (1995). *Mufradāt alfāz al-Qur'ān* [Vocabulary of the Qur'anic words] (2nd ed.). Murtazavi. (Original work published 1374 Sh)
- Zamakhshari, M.** (2008). *Al-Kashshāf 'an ḥaqā'iq ghawāmiḍ al-tanzīl* [The unveiler of the truths of the obscurities of the revelation]. Dar al-Kitab al-'Arabi. (Original work published 1429 AH)
- Shawkani, M.** (2009). *Faṭḥ al-qadīr* [The victory of the Almighty]. Dar al-Kitab al-'Arabi. (Original work published 1430 AH)
- al-Qaysi, M. ibn Abi Talib.** (2010). *Al-Kashf 'an wujūh al-qirā'āt al-sab' wa 'ilalihā wa ḥujajihā* [Unveiling the aspects, causes, and proofs of the seven recitations]. Maktabat Nashirun. (Original work published 1432 AH).